

ПОСТМОДЕРН — (У)МОВА СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

На зламі століть, а тим більше – тисячоліть, філософія прагне осмислити досягнення минулого, визначити домінуючі парадигми сьогодення, окреслити шляхи майбутніх інтелектуальних розвідок. Починаються пошуки нових принципів філософствування, встановлюються модерні філософські матриці, обґрунтовуються ідеали і цінності, завдяки яким можливо коли не здолати, то принаймні мінімізувати кризові процеси, що зазвичай охоплюють людство при переході з одного століття до наступного. Теперішня ситуація зміни тисячоліть не стала винятком із цього правила, оскільки сучасна філософія не відмежовується від пошуку нових цінностей, котрі мають оптимізувати життєвий світ людства і реанімувати духовну культуру, навпаки – саме філософія здійснює узагальнення здобутків сучасників, інколи навіть випереджаючи їхні духовно-моральні новації.

Однією з характерних ознак сьогодення є постійний взаємообмін між життєвим світом і культурою, з одного боку, та філософією – з другого. Саме цей взаємообмін вимагає від філософії модернізації старих і створення нових понять і принципів, дослідження духовно-ціннісних векторів культури і критичного осмислення досягнень людського духу. У зазначеному контексті варто навести думку В.С. Горського, згідно з якою «погляд на історію філософії у вимірі культури передбачає відмову від уявлення її як процесу сходження по вертикалі, де кожен філософ і його система здіймається на плечах попередника, слугуючи водночас підґрунтям для наступників. Натомість тут стверджується бачення історії як поля спілкування, діалогу та взаємопроникнення різноманітних типів філософського мислення» [1, с. 9-10].

Сучасна філософія характеризується конвергенцією світоглядних форм, оскільки у творчості філософів переплітаються проблеми логіки, метафізики, етики, історії філософії. Суб'єкт-об'єктне відношення вже не постає тотально-визначеним, бо змінюється якісна природа суб'єкта, котрий може бути індивідуально-особистісним, частковим або навіть груповим (класовим). Сьогодні філософії властива філіація ідей: кожен філософ обов'язково шукає опори у спадщині своїх попередників (не завжди відкрито визнаючи це), але при цьому прагне додати власний доробок. Чи не найбільш визначальною особливістю сучасної філософії виступає взаємоперехід раціонального та ірраціонального, тому важко зараз знайти філософа, у творчості якого не переплелися б ірраціональні та раціональні мотиви. Усе це пояснює труднощі, з якими стикається історик сучасної філософії, котрому необхідно мати здатність віднайти єдність у розрізнених фрагментах філософських побудов, бути спроможним до інтуїції цілісності.

Сучасна філософія вибудовується навколо дихотомії «посткласичне-постнекласичне», тому видається необхідним уточнення поняття «посткласична філософія», яка характеризується відмовою від загальних положень (гранднаративів у термінології Ж.-Ф. Ліотара), визнаючи їх релятивними та плінними. Посткласична філософія основним предметом вивчення (як і постнекласична) обирає соціогуманітарну проблематику, звідси надзвичайна увага до психології, соціології, мовознавства тощо. Наслідком цього стає широке використання метафор, алегорій, образів, тобто інструментарію, певною мірою позбавленого прикмет науковості.

Посткласична філософія не є поняттям, тотожним постмодерну, оскільки, говорячи мовою формальної логіки обсяг поняття «посткласика» ширший за обсяг поняття «постмодернізм». Останнє є результатом намагання подолати кризу в методології класичної науки, осмислити перехідні стани буття, надати метафізичний зміст поняттям інших наук. Посткласика,

зосередившись на аналізі цілого та його різноманітних проявів, на соціогуманітарній проблематиці, довела необхідність перегляду традиційних трактувань суб'єкт-об'єктних відношень, розглянувши суб'єкт як об'єкт власної активності, довівши цілокупність суб'єкта та об'єкта (тобто суб'єкт одночасно є об'єктом). Наслідком такого підходу є пошвавлення уваги до онтології. Людина у постнекласичних та посткласичних системах сприймається як частина світу, суб'єктивність та інтерсуб'єктивність людини формують суспільство, а людський спосіб буття та пізнання є переживанням світу в собі.

Варто пам'ятати, що історія філософії являє собою розвиток філософії, який носить закономірний характер — «закономірний процес, що визначається внутрішньою логікою розгортання філософського осмислення дійсності та дозволяє реконструювати сукупність ідей мислителя як певну цілісну систему» [1, с. 7]. Тому виявлення основних закономірностей розвитку тієї чи іншої філософської парадигми, надання їй теоретичної інтерпретації має стати одним з головних завдань історико-філософського дослідження.

Щоб зрозуміти структуру розвитку філософської парадигми, слід установити та визначити відношення між різноманітними філософськими дискурсами, одні з яких існують одночасно, а інші — розділені у часі свого існування.

Враховуючи це, зазначимо, що шлях посткласичної філософії лежить до створення нового раціоналізму, неуніфікованої та неупередженої універсальності, забезпечення соціокультурної легітимації раціоналістичного менталітету, утвердження буття як тотальності. Одним з найбільш дієвих інструментів для досягнення кінцевої мети цього шляху постає парадигма постмодерну, який у зазначеному контексті можна розглядати як методологію посткласичної філософії. Саме постмодерна парадигма, відкинувши авторитет *антропо-, європо-, логоцентризму*, віднаходить та обґрунтовує *ацентризм*, тобто принципове заперечення будь-яких привілейованих «центрів домінування», визначене Ж.-Ф. Ліотаром як «війна проти тотальності». Панацеєю оголошуються цінності плюралізму, рівноправні діалог та дискурс, спільне знаходження рішень.

Незважаючи на популярність дослідження посткласичної філософії взагалі і французької її складової зокрема, цілісного аналізу генези та досягнень цього філософського феномена немає. Доробок представників французької гілки постмодерну надзвичайно багатий та різноманітний. Окрім онтологічних варіантів філософії культури, у сучасній французькій філософії можна виокремити онтологічні складові мови, пізнання, соціальної філософії, антропології тощо. Дослідження цих аспектів знайшло відображення у роботах Н. Автономової, І. Ільїна, В. Личковаха, В. Лук'янця, В. Ляха, Н. Мотрошилової, В. Огорокова, В. Подороги, М. Рикліна, М. Савельєвої, О. Соболя, Г. Тульчинського, О. Хоми, І. Цехмістро, В. Ярошовця та ін.

Велике значення мають праці, присвячені аналізу процесу переходу від класичної до посткласичної форми філософії (Н. Автономова, П. Гайдено, А. Зотов, В. Лук'янець, В. Лях, М. Мамардашвілі, Н. Мотрошилова, О. Соболя, О. Хома). Віддаючи належне досягненням цих дослідників, спробуємо з'ясувати сутність постмодерну як (у)мови посткласичної французької філософії, оскільки саме постмодерний підхід надає змогу здійснювати критику класичної філософії не ззовні, а з середини, проникаючи між концептами та поняттями, прагнучи розкрити їх походження, встановити генеалогію, тому ця критика є іманентною, позбавленою трансценденталізму класичного гатунку. Саме у цьому полягає *мета* запропонованої статті.

Суголосною назві заявленої статті є книга Н.А. Терещенко та Н.М. Шатунової «Постмодерн як ситуація філософування» (СПб., 2003), де автори намагаються подати ґрунтовний аналіз філософії постмодерну в цілому та її основних тематичних утворень (проблема нового розуміння реальності, проблема співвідношення модерну та постмодерну, розуміння людини, «ототожнення людини з текстом», онтологізм мови тощо). Автори дотепно зауважують, що потрібно народитися французом, щоб розмірковувати про постмодернізм. Власна національна належність не заважає їм прагнути до подібних розмислів, які породжують думку, що сутність постмодерну — це сукупність (інколи еkleктична) різноманітних шарів і утворень, які неможливо помислити в органічній єдності, звинувачують постмодернізм у розмитості кордонів між реальністю та спробами теоретизування, між теорією і практикою. Сучасна

ситуація культури уявляється як «парад культурно-історичних форм», котрі існують незалежно одна від одної.

Постмодерн розуміється авторами як постійний супутник модерну, який пригадує й відроджує фрагменти минулого, прагне врівноважити минуле з метою позбавлення крайнощів, що можуть призвести до саморуйнації, «перетворює минуле на власне Інше». Як наслідок — збігаються «вчора» та «завтра», реабілітується теперішнє, заперечується поетапність і перспективність прогресу, «нове виникає як поєднання вже завершених фрагментів буття». Автори визначають найбільш болючі моменти постмодерної проблематики. Однією з них, на їхню думку, є проблема суб'єкта, котрий проявляється в діалозі з Іншим, але цей Інший має не реальну, а віртуальну природу.

Велика увага приділяється ототоженню тексту з людиною, онтологізації духовного життя, проблемі репрезентації реальності. Стверджується, що постмодернізм залишився у полоні класичного уявлення про людину. «Якщо свідомість розуміється як сукупність мовних практик, котрі далеко не завжди носять індивідуальний характер, то сутність людини все ж є наперед-заданою..., людина завжди вибирає, але вибирає з наявного. У цьому плані постмодернізм ...продовжує, хоча й в збоченому вигляді, класичну версію людства...» [2, с.68].

Думається, що аналіз постмодерну, здійснений Н.А. Терещенко та Н.М. Шатуною, потребує певного уточнення та доповнення, доведення того, що процеси деконструкції, властиві постмодерним розробкам, є засобами оновлення концептуального ядра філософії, звільнення сучасного філософського дискурсу від влади метафізичних установок доби Модерну.

Для постмодерну характерна відмова від авторитету Г. Гегеля, яка спричинилася до відходу від академічної мови абстракцій, формування власного образно-метафоричного стилю, що характеризується багатством синонімічного ряду творів мислителів цього напрямку, різнокольоровим водоспадом відтінків понять, котрими вони оперують.

Наступний важливий момент стосується домінуючої методологічної настанови сучасної французької філософії про те, що весь навколишній світ, уся дійсність — це ніщо інше, як Текст. На підтвердження цієї тези можна навести надзвичайно розтиражану фразу Ж. Дерріда, яка стала певною «візитівкою» сучасності: «Усюди мова, усюди текст, усюди знаки». Сам філософ робить цей висновок як наслідок децентрування суб'єкта, що має результатом нівелювання горизонтів тексту, відрив мови від її референта, зведення всієї мовної проблематики до вільної гри означуючих та «текстуалізацію» дійсності.

Принцип репрезентації, котрий тривалий час домінував у класичній філософії, втрачає своє значення та організуючу силу, наслідком чого стає стирання кордонів між реальністю та її відображеннями. Класична теорія репрезентації ґрунтувалася на ідеях Ф. де Соссюра, котрий, розглядаючи мову «в собі та для себе», встановив, що мова утворює систему, оскільки складається з формальних елементів, які поєднуються в певні комбінації відповідно до вимог структури. Структура являє собою типи відношень, котрі слугують основою для поєднання одиниць певного рівня. Завдяки системно-структурному підходу суттєво спрощується питання про кореляцію плану вираження та плану змісту в мові, а відношення між ними визначається як асоціація означуваного та означуючого. Останні, на думку Ф. де Соссюра, подібні до двох сторін одного аркуша паперу, а тому не можна розрізати одну з них, не розрізавши при цьому іншої. Це положення спростовується представниками постсучасної філософії Франції. Особливо очевидним таке заперечення є у філософських побудовах Ж. Бодрійяра, для котрого взагалі не існує реальності, відображуваної знаками. Він вважає, що відображали реальність (і то дуже давно, до настання епохи Відродження) символи, оскільки вони були включені у символічний обмін. Знаки ж здатні лише відкидати тінь на реальність, перетворюючи її на симуляційну модель, тобто на симулякр. Тому зворотний бік знака не може бути прихованим змістом лицьового, бо досить знакам повернутися до реальності зворотним боком — і опозиція знака та реальності втрачає сенс. Такі аргументи приводять Ж. Бодрійяра до висновку про те, що сама реальність являє собою лише «процесію симулякрів».

До речі, подібна думка властива не лише представникам французької філософії. Американський філософ-постмодерніст Ф. Джеймісон вбачає специфічність сучасної культури та сучасного стану суспільства у візуальному характері сприйняття. Саме візуальність, кінематографічність (а, можливо, й віртуальність) являють собою «базовий модус існування культури пізнього капіталізму». Свідомість людини вже не здатна охопити усе розмаїття сюжетних та психологічних нюансів дискурсу, тому єдиним засобом визначення істинності існування суб'єкта стає візуальна форма, здатна до відчуження та фрагментації, а тому протиставлена розповідній формі. Наслідком цього стає фундаментальна мутація як самого предметного світу (він перетворюється на сукупність текстів або симулякрів), так і конфігурації суб'єкта.

Інший французький філософ Ж.-Ф. Ліотар визначає Текст феноменом, який не керується ніякими правилами, про нього неможливо судити за допомогою визначаючого судження або шляхом застосування до нього якихось відомих категорій. Саме пошуком таких правил та категорій і зайнятий цей Текст, він працює для того, щоб «встановити правила того, що буде створено: ще тільки буде — але вже створеним» [3, с. 322]. Традиційна теорія комунікації перестверджується Ж.-Ф. Ліотаром як теорія ігор, що припускає у якості основоположного принципу полеміку, а мова, відповідно, отримує нове значення. Попереднє редукування значення мови до традиційної альтернативи «монолог-діалог» уявляється як спрощення. У результаті філософ робить два важливі висновки: по-перше, повідомлення не можна редукувати лише до ролі носіїв інформації, а відтак — актуалізується полемічний аспект суспільства, коли кожен «хід» мовного партнера з необхідністю провокує «контрхід» опонента.

Підтвердження цього важливого методологічного моменту знаходимо у праці Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі «Ризома», де стверджується, що необхідно виробити «іншу манеру читання», оскільки в тексті не існує нічого, що треба було б розуміти, натомість є багато такого, з чим потрібно експериментувати. Книга, текст завжди звернена до того, що існує назовні, — звісно, завдяки цьому її й не можна порівнювати з деревом, котре має один центральний корінь, бо вона являє собою «частину ризоми», певну експериментальну площину, де читач може здійснювати свої дослідження. Використання «книги-ризом» завжди залежить від зв'язку з оточенням. Текст повинен сприйматися як втілення нецентрованої та асоціальної ризоми, яка ніколи не починається і не закінчується, а завжди перебуває посередині, між речей, являє собою поміж-буття.

Дослідник, заглиблюючись у текст, створює власний віртуальний світ, де можливі будь-які експерименти у просторі та часі, що здійснюються у чуттєво-наочній формі. Ризоматичний вимір цього віртуального світу дозволяє обрати точкою відліку будь-який момент часового простору події, здійснити будь-які інтерпретації, навіть надати інтерпретаторові або читачеві інтерактивних здібностей, зробивши їх учасниками подій.

Розглядаючи постмодерн як мову сучасної філософії, варто пригадати метод виявлення способу мислення в особливостях мови філософських творів, запропонований В. Россманом [4]. В. Россман стверджує, що синтаксис виражає емоції, які містяться в тексті, оскільки сама думка досить часто своїм витокком завдячує емоції. Тому у філософії значення та смисл виникають з емоції, а не зі змісту; з форми, а не з проблеми. Графічним підтвердженням цієї тези є аналіз використання пунктуаційних знаків у текстах філософів різних часів. Так, наприклад, енциклопедисти епохи Просвітництва послуговувалися двокрапками, континентальна філософія Новітнього часу користується різноманітними знаками пунктуації, аналітична філософія найбільше шанує крапку, феноменологія користується дужками для того, щоб абстрагуватися від реальності, у фундаментальній онтології М. Гайдеггера головним «героєм» виступає знак питання, тоді як у філософії марксизму – знак оклику. Постмодерна філософія, яка на думку В. Россмана визнає лише вторинну творчість і постійно декларує смерть літератури, мистецтва, історії тощо, користується лапками. На нашу думку, постмодерна філософія використовує усю палітру пунктуаційних знаків, оскільки поєднує в собі проблематику всієї попередньої філософії, декларує не смерть, а народження нової літератури та мистецтва і тому послуговується радісним знаком оклику або таємничими трьома крапками.

Саме тому вихідною тезою постмодерної філософії стає судження «Буття говорить само про себе через дискурс, який людина веде про Буття». Саме тому філософія вважається дискурсом філософа відносно світу такою мірою, якою вона перебуває по той бік абсолютного знання, оскільки суб'єкт (автор) цього дискурсу говорить про відмінне від нього самого, а саме про світ, яким він не є або є лише частково.

Поняття постмодерного філософування є прямим результатом та умовою концептуального осмислення основних рис, яких набув історико-філософський процес (і гносеологія взагалі) у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст., бо саме тоді була втрачена довіра до тотальних засобів висловлювання, а людство усвідомило неможливість універсальної мови. Наслідком цього стає виникнення постмодерну з властивою йому множинністю мов. Лише в ситуації постмодерну ця множинність визнається за благо, вважається станом, що не потребує перетворення для отримання нової єдності. Консенсус може бути лише одним зі станів дискусії, але ніяк не її метою.

Постмодерн неблаганно підводить людину до осмислення неймовірного факту — неможливості висловитися. Цей критичний погляд на проблему комунікації розставив усі крапки над «і»: людина безсила перед словом, оскільки воно вислизає з-під її влади. Незважаючи на величезний потенціал накопичених людством доказів, фактів, гіпотез, суджень, виникає проблема остаточного прояснення тієї або іншої думки. А якщо людина не здатна висловитися, то вона не може й осягнути Всесвіт, саму себе, співвідношення мікро- та макрокосмосу.

Філософія постмодерну зосередилась на тексті, дискурсі, мові. Наслідком цього стало усвідомлення того, що мова — значно серйозніший суперник, за плечима якого століття існування, традиція, яка не піддається знищенню, та влада над тим, хто говорить, вести його певним шляхом, відхиляючи його при цьому від об'єктів дискурсу. Завдяки нездатності мовців чинити опір мові, остання насолоджується, хизується своєю силою, примушує задовольняти себе.

Мова уявляється своєрідним проектом тоталітарної структури, кожен рівень якої пронизаний владою. Господарювання суворих правил, які лише інколи припускають винятки (хоча винятки радше самі є правилами), сприяє обмеженню свободи суб'єктів мови, які змушені рухатися чітко визначеними, заздалегідь встановленими маршрутами. Структурованість всюди — фонетична, морфемна, дериваційна, семантична, синтаксична, стилістична. Мова постає як безкрає поле, як ризома, де кожний наступний крок зумовлений попереднім.

Однак сучасна ситуація у філософії характеризується послабленням єдності, відмовою від тотальності, на зміну якій приходять розкріпачення частин. Більше немає Єдиного та Цілого, а великі метанаративи вже не викликають звичної довіри. Разом з тим, поступово зникають песимізм та смуток з приводу згубленої цілісності. «Більшість людей вже пережили тугу за втраченою нарацією. Але це зовсім не означає, що внаслідок цього вони перетворилися на варварів. Від цього їх рятує знання того, що легітимація можлива лише в їхній мовній практиці та в комунікативній взаємодії» [5, р. 121].

Великих нарацій більше не існує, проте на зміну ним прийшла множинність обмежених та гетерогенних мовних ігор, тобто форм життя та активності. Не лише прийняття цієї множинності, її легітимація являє, на думку французьких філософів, сутність постмодерну, але також і акцентування уваги на можливості або неможливості консенсусу в сучасному плюралістичному суспільстві. Якщо такий необхідний консенсус і є можливим, то лише в рамках мовних ігор, та аж ніяк не за їхніми межами.

Література

1. *Горський В.С.* Філософія в українській культурі: (Методологія та історія): Філософські нариси. — Київ, 2001.
2. *Терещенко Н.А., Шатунова Т.М.* Постмодерн как ситуация философствования. — СПб., 2003.

3. *Лиотар Ж.-Ф.* Ответ на вопрос: что такое постмодерн? // *Ad Marginem*, 93. — М., 1994. — С.303-323.
4. *Росман В.* Техника пунктуации: Знак препинания как философский метод // *Вопросы философии*. — М., 2003. — № 5. — С.68-76.
5. *Lyotard J.-F.* *La condition postmoderne: Rapport sur savoir*. — Р., 1979.

Надійшла до редакції 12.03.2006 р.